Gajdos Tibor

SZABADKA KÉPZŐMŰVÉSZETE – TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS*

Dr. Milan Savić publicista 1913-ban Aksentije Marodić festővel foglalkozó beszámolójában írta: „Az író arra kényszerül, hogy beszéljen a művészről, mert a festő csak akkor veszi kezébe a tollat, ha aláírja tiszteletdíjának elismervényét." Azóta a művészettörténészek generációi és a művészek is írnak, a fenti megállapítás mégsem vesztett időszerűségéből. A sok fáradsággal járó kutatásra és nagyobb lélegzetű művek megírására azonban csak kevesen vállalkoznak.

Hangsúlyozni kell, hogy a könyv szerkezetét és felépítését nem csupán a szerző elképzelése és terve alakította: a felölelt anyag határozta meg az egyes részek terjedelmét.

*

Az ókor és a középkor szabadkai vonatkozású anyagáról kizárólag a régészeti ásatások eredményei, a leletek és a szaksajtó alapján szólok. Hogy a rendelkezésre álló sok lelet közül melyik az, amely művészi értékkel bír, a szubjektív megítéléstől függ. A szabadkai Városi Múzeum tulajdonát képező leletek közül csak a figyelemreméltóbbakat említem meg.

Az újabb kőkorszak anyagából a Ludas–Budzsákból származó, agyagból készült gabonatárolót és az áldozati edényt emelném ki, amelyek a Nosza–Gyöngyparton végzett ásatások során kerültek elő. A bronzkori leletek közül a csöves lábon álló agyagkehely és a körte alakú urna (mindkettő a hajdújárási ásatásokból ered) a legszembetűnőbb. A szarmaták korának egyik tárgyi emléke a tavankúti kutatások során előkerült zománcozott fibula. Az avar kort a Noszán felszínre került bronz szíjvég, a Hajdújárás–Pörösön talált, bevésett rajzzal díszített csontbogozó és egy Szabadka környéki bronz szíjvég képviseli. A középkor leletei közül a Palicson előkerült, rombusz alakú bronz függő és a Kelebiáról származó, griffmadárt ábrázoló zománcozott szíjdísz érdemel elsősorban említést.

* A Szabadkai Monográfia Társadalmi Szervezet részére készült terjedelmes szerbhorvát nyelvű kézirat magyar összefoglalója.

A régészeti korokban tehát már éltek emberek ezen a tájon, mégis sok a fehér folt, hiszen ami a törökdúlás után fennmaradt, azt a lakosság fokozatosan megsemmisítette.

*

A törökök kiűzése után a szabadkai várkastélyt a Ferenc-rendi szerzetesek vették birtokukba, klastrommá és kápolnává alakították át. A kápolnában jelenleg is látható az a legrégibbnek tekinthető alkotás, amely Fekete Máriaként ismert, és az 1692. évi összeírásban is szerepelt. A Ferenc-rendiek kolostorának folyosóin az idők folyamán valóságos képtár jött létre. A festmények közül Schtetner Antal budai festő 1741-ből való, Szent Mihály arkangyalt valamint Szent György vértanút ábrázoló olajfestménye emelkedik ki. Dörfner József 1775-ben festette meg a Szentháromságot. Az ismertebb festők képei közül még Pesky József három oltárképe érdemel említést. A kolostor refektóriumának mennyezetét barokk festmény borítja, feltételezhetően a XVIII. század közepén készült. Alkotójára semmilyen forrás sem utal. A kolostorban megtalálni még sok régi alkotást, a hívők ajándékát.

Szabadkán az egyházi művészet legérdekesebb alkotásaként a sándori pravoszláv templom ikonosztázát tartja számon a művészettörténet. A szabadkai pravoszláv templomból téves értékelés alapján, részben hiányosan került ebbe a templomba. Az 1766-ban festett mű szerzőjének kilétéről hosszas viták folytak. Legvalószínűbb Dinko Davidov állítása, hogy az értékes ikonosztáz Jovan Popovićnak, az ukrán iskola tanítványának, a szegedi Nikolajevszki-templom ikonosztáza festőjének az alkotása. A városban a Vozneszenyszki templom újabb ikonosztáza Lukesch cseh festő kevésbé értékes munkája. Ebben a templomban van az ismeretlen festőtől származó, ún. Arab Madonna is, igen régi alkotás. A hívők egykor csodatevő tulajdonságokkal ruházták fel. A pravoszláv templomban számos értékes arckép és iparművészeti munka is található.

A szakrális építkezés a belső dekoráció tekintetében a Kaufman Ferenc tervezte Szent Teréz székesegyházban a legjelentősebb. Első díszítését, a Szeplőtlen Szűz szobrát, Held Frigyes alkotását, 1797-ben a két torony között helyezték el. Schöft Ágost pesti festő 1825 után hét oltárképet festett. A mennyezetfestményeket és az oltárképeket Valch Emánuel innsbrucki és Schleibner Casper müncheni mester készítette – közmegelégedésre a XIX. század második felében. Ćurilović eszéki tanárnő tervei alapján 1873-ban a zombori Stanišić mester készítette el a Szent Pált ábrázoló, és az orgona mögött levő vitrázst. Mindenképpen említést érdemel a Kálvárián a Mukić–Malagurski-kápolna. Oltárképét Jakobey Károly festette. A kápolna előtti terrakotta szoborcsoport is képzőművészeti értékkel bír. 1893 és 1896 között a város két külvárosi templomot emeltetett a roskadozó imaházak helyén, éspedig a Szent Györgyről és a Szent Rókusról elnevezetteket. Hoepfer és Keresztes, illetve Hofhauser Antal mérnökök voltak a tervezők. Téglagótika-stílusban épültek fel. A Szent György-templom szentélyének két nagyméretű, restaurált freskóját Szirmai Antal festette. A Rókus-templom freskói ismeretlen mestertől erednek. A Crnojević utcához közeli Szent Kereszt-templom belső díszítését 1973-ban korszerűsí-

tették. A munkálatokat és még két kistemplom fafaragásait és falfestményeit Berecz Ferenc esztergomi képzőművész kivitelezte. A bajmoki katolikus templom 1845-ben egy kisebb templom átépítésével nyerte el jelenlegi formáját, melynek mennyezetét több értékes festmény díszíti, jobbára Jakobey Károly alkotásai, egyet viszont Stipan Kopilovićnak tulajdonítanak. A nagyfényi templomot díszítő falfestmények Martin Džavić művei.

A város szakrális szobrokban sem bővelkedett. A piactéren 1815-ben felállított Szentháromság-szobrot 1962-ben restaurálták és a Szent Teréz székesegyház melletti parkba helyezték át. A Rókus-kápolnát 1738–39-ben építették, kétszeri átépítés után jelenlegi formáját 1884-ben nyerte el. Két Nepomuki Szent János-szobrot is emeltettek a hívők, de már egyik sem áll az eredeti helyén, mint ahogyan az egykori Városliget mellett levő Rókus-szobor is a Szent Kereszt-templom udvarába került. A legújabb keletű szakrális szobrot, a Szent Flóriánt, a Ferenc-rendiek temploma előtti parkban állították fel 1926-ban, de 1975-ben a Szent Teréz székesegyház melletti parkba helyezték át.

*

Szabadkának a XVII. század végén nem volt számottevő polgári lakossága; számuk a XVIII. század elején közelítette meg a tízezret. Ilyen körülmények között későn és lassan alakult ki az a városi réteg, amely képzőművészeti alkotásokat igényelhetett. A legrégibb, nem szakrális jellegű és Szabadkán fellelhető rajz Savoyai Jenő térképrajzolójának 1697-ből származó, a Palics melletti katonai tábort ábrázoló rajza. A környék településeiről készült térképeken, így Kovács Leopold mérnök 1776-ban készült kelebiai térképén egy helybeli parasztot, Vlasics Gábor térképén Minerva istennőt ábrázoló rajz látható. A XIX. század elején már 20 000-re, majd rövidesen 32 000-re növekedett a város lakosainak száma. A jómódú polgárok és földbirtokosok a kor divatjának hódolva ismert festőket foglalkoztattak, akik megörökítették őket, így azután létrejöttek a családi arcképgyűjtemények.

A legjelentősebb gyűjteménnyel a bajsai Vojnicsok rendelkeztek. A század elejétől olyan ismert festőket hívtak meg, mint Schmidt József, Schöft Ágoston, Pavel Đurković, a helybeli Aksentije Marodić és Rasztik István. Sajnos, a gyűjtemény e százd folyamán szétszóródott, a szabadkai múzeum és néhány család birtokában csupán egy töredéke maradt meg. Báró Almási Rudics kisebb gyűjteménye a város tulajdonába került.

A központi hatóságok a XIX. század elején különféle intézkedésekkel igyekeztek előmozdítani a képzőművészeti oktatást, de a vidék nem sok megértést tanúsított iránta. Hosszú huzavona után 1825-ben Szabadkán létrejött a rajziskola Anaztazio Oberto szerzetes vezetésével az „iparos, művészinasok és legények" oktatására. Oberto helyébe később Szerencsés Jónás került. 1835-ben a tanítványok létszámgyarapodása folytán Pollák Móritzot is kinevezték rajztanítónak. 1854-ben, Szerencsés halála után, Rasztik került a rajziskolába Polyákovics Alajossal együtt, akit később a gimnáziumba helyeztek át, a rajziskola pedig megszűnt.

*

A XIX. század elején képzőművészeti alkotásokat még csak az egyház és gazdagabb nagyurak rendeltek. A század közepén azonban már a Városi Tanács is fellépett megbízóként és mecénásként. Marastoni Jakab pesti festőművész kapta az első ismert megbízást, Ferenc József képmását festette meg. 1861-ben Jakobey Károly bácskai származású festőt kérte fel a Városi Tanács Széchenyi István és Deák Ferenc arcképének megfestésére. Más művészek is kaptak rendelést. A Városi Tanács mecénásként 1862 és 1866 között rendszeresen nyújtott segélyt Aksentije Marodić Szabadkán született Bécsben tanuló festőnövendéknek. Jóllehet Marodić később más városokban tevékenykedett, hazajövetelekor szülővárosa mindig szívélyes fogadtatásban részesítette. A század végéig Than Mór és Jantyik Mátyás jutott még jelentős rendeléshez.

A Városi Tanács más formában is támogatta a képzőművészeti megmozdulást. 1876-ban csatlakozott az Országos Magyar Képzőművészeti Társulathoz. A városban az első képzőművészeti kiállítást Szabadka szülötte, Mesterházy Kálmán, a Pesten élő festő rendezte 1881-ben. Mesterházy idő előtt jelentkezett, a város polgársága ugyanis nem tanúsított kellő érdeklődést a szabad témát felölelő művészi alkotások iránt. Évtizedeken át továbbra is a város volt az egyedüli mecénás. 1884-ben tanulmányi segítségért jelentkezett Bulyovcsis Péter, aki két éven át élvezhette a segélyt, azután a Tanács megvonta tőle a támogatást. Tanulmányait félbe is szakította. Később szobafestőként biztosította magának a megélhetést. Állandó jelleggel csak olyan művész-mesteremberek telepedhettek le a városban, mint Szauer Károly, Blaskovics-Bátori Mihály, Eberhard János és mások. Valamennyien elsősorban az egyház szobrok és festmények iránti igényét elégítették ki, és részt vállalhattak a nagy építkezések dekorációs munkáiban. Az első festőműterem építésére Solymosi Lajos rajztanár kért és kapott engedélyt, ugyanakkor Gireth Károly, aki Münchenben tanult, színházi festőként tevékenykedett.

A XIX. század végét elsősorban máshonnan Szabadkára látogató művészek, főleg arcképfestők felbukkanása jellemzi. Kiállításokkal azonban ők sem próbálkoztak. Ezekben az években több akció indult a városban a szobrok felállítására, de ezek nem jártak eredménnyel. Mégis elkészült két, Erzsébet királynét ábrázoló mellszobor: az egyiket – Strobl Alajos művét, a vasúti parkban, a másikat, Telcs Ede munkáját, a honvédkaszárnya udvarában állították fel. 1899-ben felavatták a kaponyai csata emlékére készült obeliszket, tetején bronzturullal. Keller Albert helybeli szobrász később márványból kifaragta Gaál Ferenc síremlékét, egy szecessziós alkotást. Ez azonban már a XX. századi esemény, amikor is egymás után telepedtek itt le a képzőművészek. A sajtó is élen járt a képzőművészet népszerűsítésében, és talán ennek köszönhető, hogy 1902-ben Szabadkán Pusztai Béla kezdeményezésére megalakult a műpártolók köre.

Aczél Henrik festőművész, aki 1903-tól a városban élt és képzőművészeti aktivistaként is működött, számos szecessziós grafikát és festményt alkotott, Liuba Kornél rajztanárral és festővel együttműködve sokat tett az iparművészeti oktatás előmozdításáért. Stipan Kopilović bajmoki borbélylegény festői tehetsége is kibontakozott, s müncheni és párizsi tanulmányai után kiváló képességű, de hányatott sorsú impresszionista festővé fejlődött. Jelena Čović,

majd Oláh Sándor a város ösztöndíjával folytatták tanulmányaikat Münchenben. Mindketten visszatértek Szabadkára és életük végéig jelentős egyéniségei voltak a város művészeti életének. A szerencsétlen sorsú, a maga külön világát élő Farkas Béla követte őket.

1903 márciusában sor került egy sokáig készülő képzőművészeti eseményre: Szabadkán megnyílt a Nemzeti Szalon tárlata. A kulturális programmal kísért kiállításra neves művészek, többek között Zemplényi Tivadar, Glatz Oszkár, Bruck Miksa, Ferenczy Károly, a szabadkai származású Szirmai Antal festők, Telcs Ede és Istók János szobrászok és két műépítész, Jakab Dezső és Komor Marcell hozták el alkotásaikat. Számos szabadkai polgár és a Városi Tanács vásárolt belőlük. Ebben az évben jelentkezett először a sajtó hasábjain Csáth Géza, aki Jelena Čović kiállításáról írt tömör és tárgyilagos beszámolót. Munk Artúr a következő évben tűnt fel a Szegedi Képzőművészeti Egyesület kiállításáról szóló kritikájával. A kiállítók névsorában Tornyai János, Fényes Adolf és Ripl-Rónai neve is megtalálható. A képzőművészeti kiállítások lassan rendszeressé váltak, már nem jelentett szenzációt valamely jobb nevű festő felbukkanása a városban. Némelyik közülük rajz- és festőtanfolyam megindításával kísérletezett, de általában kevés sikerrel. A szecesszió térhódítása ugyan fokozta a rajz és a formatervezés iránti érdeklődést, de e téren csak Aczél tudott eredményt felmutatni.

A következő években különféle színvonalú és más-más elnevezés alatt csoportosuló művészek állították ki munkáikat Szabadkán, és a Városi Tanács is rendelt tőlük. Az Aczél Henrik és Liuba Kornél által vezetett DMKE iskola növendékeinek kiállítása nagy elismerést váltott ki. A sajtó véleménye szerint a helybeli művészeti élet központi eseményévé lépett elő. Az első világháborút megelőző évek legnagyobb művészeti eseményének mégis Tornyai Jánosnak, „az Alföld Petőfijének" 1912-ben megrendezett önálló kiállítását és a Nemzeti Szalon újabb, második tárlatát tekinthetjük, amelyen a budapestiek mellett Aczél Henrik, Szirmai Antal és az először jelentkező Farkas Béla munkái kaptak helyet. Oláh Sándor, aki sikeresen befejezte müncheni tanulmányait, nem vett részt ezen a kiállításon, festőtanfolyamot nyitott és vezetett egy iskola tantermében; de ugyanezen év decemberében, a Sólymosi műkereskedő rendezte tárlaton már előkelő társaságban mutatkozott be és kedvező méltatást kapott. Balázs G. Árpád neve is ebben az évben bukkant fel, mégpedig amatőr kiállításon bemutatott karikatúrái kapcsán.

A városi polgárság már megismerkedett a szecessziós épületek kerámiáival, amikor 1913-ban megnyílt a Hódmezővásárhelyi Kolónia agyagipari művészeti kiállítása. Jelentős anyagi és erkölcsi sikerrel zárult. A Kolónia a háború kitörését megelőző évben is rendezett kiállítást Szabadkán, az egyik recenzense Gyóni Géza volt. Nagy eseménynek számított dr. Pásztori Endre tanár modern felfogású előadása a Szabad Líceum keretében, az új festészeti irányzatokról beszélt. Még a nagy világégés kirobbanása előtt Szabadkára látogattak műveikkel a kecskeméti és nagybányai művésztelep legkiválóbb egyéniségei: Csók, Medgyánszky, Iványi-Grünvald és mások, sőt Ferenczy József is. Szabadka ezekben az években lábalt ki tespedtségéből, legalábbis a képzőművészet terén.

*

A város központjának a kialakítása a XIX. század utolsó negyedében a Budapest–Zimony vasút, majd a kelet-nyugati vasútvonal építése után vált lehetővé, miután fellendült a gazdasági élet. A lakosság száma 1880-ban elérte a 67 000-et és állandóan növekedett. Egymás után alakultak a gazdaság finanszírozására hivatott bankok és fiókintézmények, amelyek szinte hivalkodóan élenjártak székházaik díszes kivitelezésében. Példájukat a gazdagodó polgárok is követték, aminek eredményeként három-négy évtized alatt kialakulhatott a városközpont. Centrumát a Városháza monumentális épülete képezte. Míg a XIX. század utolsó évtizedeiben az eklektikus és historikus stílusokban tervezett épületek domináltak, a századforduló után a feltörő szecesszió jegyében megálmodott épületek kerültek a roskadozó viskók helyébe. Nemcsak a szűkebb városközpontban, hanem a hosszú utak mentén, de az eldugott mellékutcákban is stílusos házak emelkedtek ki a sárból. A jelentősebb épületeket különféle szobrászati, kerámiai és festészeti alkotásokkal díszítették, sok munkát adtak ezáltal a helybeli festő-, és szobrászmestereknek, mint Blaskovics-Bátori, Szauer Károly, Éberhardt János, Keller Albert vagy Naschitz Béla. A szobrokkal, domborművekkel, freskókkal és kovácsolt vassal ékesített paloták tervezői Skultéty János után Mácskovics Titusz, Koczka Géza, Raichle J. Ferenc, Vadász Pál, Váli Gyula, a pesti Jedlicska János és Neutra Mór, valamint a két kiemelkedő budapesti műépítész, Jakab Dezső és Komor Marcell voltak. Terveik és művészi álmaik váltak valóra megbízóik, a bankházak, a gazdag polgárok, a Városi Tanács és az egyházak megrendelései alapján. Az első világháborút megelőző négy évtized Szabadka építészetének művészi szempontból is legjelentősebb korszaka volt.

*

A szólás, hogy amíg az ágyúk dörögnek, a múzsák hallgatnak, Szabadkára vonatkoztatva nem egészen helytálló. Azon művészek egy része, akiket az első világháború kitörése után katonai mundérba öltöztettek, a kaszárnyákban és állomáshelyükön, olykor a harcvonalban is, valamilyen módon folytatták alkotói tevékenységüket. Oláh Sándor a szabadkai honvédkaszárnyában festette meg barátja és a tanítványa, Baranyi Károly soha be nem fejezett arcképét. Oláh később Neumból küldte haza és Pestre a műveit, Baranyi Károly emlékművek felállítására kapott megbízást a frontok mögött. Csak Farkas Béla került a harcvonal tüzébe, ahol ritkán vehette kezébe ceruzáját vagy ecsetjét... Burány Nándor zentai festő műtermet kért a várostól, Zoltán Tibor szobrász pedig 1915-ben fényképről készített szoborportrékat az érdekelteknek. Pusztay Endre sem mondott le az elméleti tevékenységről: 1916-ban A háború és a művészet címmel tartott előadást a Szabad Líceum keretében. A KÉVE budapesti művészegyesület könyöradományt gyűjtött és a város vezetősége is hozzájárult a művészek háborús gondjának enyhítéséhez. Fekete Dénes kereskedő, „a szabadkai Cézár", megvásárolta a pazar Raichle-palotát, majd visszalépett. Telcs Edét felmentették a tényleges katonai szolgálat alól, és két tábornok megmintázásával bízta meg a hadvezetés. A háború harmadik évében, 1917-ben, három pesti művész, Percszel Margit, Gellért Imre és Sennyei Oláh István

rendezett képkiállítást Palicson. Keller Albert bemutatta Ferenc József mellszobrát, amit el is adott a városnak. 1918-ban egy műkereskedő rendezett kiállítást Szabadkán, néhány neves művész alkotását meg is vásárolták a helybeli műpártolók. Még két képkiállítás nyílt a háború utolsó esztendejének nyarán! A polgárság élte a maga életét, mintha tudomásul sem vette volna a közelgő összeomlást. Aztán a Barabás Miklós festette Gaál László tábornok arcképének megvásárlásáról szóló akták már átkerülnek az SHS királyság korának városvezetőségéhez – Tabaković helyettes polgármester kézjegyével ellátva ad acta kerülnek. A várost otthagyták olyan tevékeny személyek, mint Aczél Henrik, Liuba Kornél, megszakad a kapcsolat a Budapesten élő Telcs Edével. Oláh Sándor 1917-ben visszatért Neumból és családot alapított. A magyar kommün bukása után Stipan Kopilović is hazatért és Topolyán helyezkedett el hivatalnokként. Farkas Béla visszatámolygott a front poklából, és sohasem tudta igazán rendezni az életét. Baranyi Károly is a városba került, műhelynyitási kísérlete azonban nem járt sikerrel. Verbászra távozott. Antun Bačić a városi bérpalota műtermében iskolát szervezett, de rövid életű volt. A nyilvánosság elé elsőként nem helybeliek, hanem jónevű szobrászokból és festőkből álló csoport: Kratina, Adamović, Čikos álltak ki munkáikkal 1919 júliusában. Az év októberében a szarajevói Tiješić mutatkozott be R. Petrović társaságában. Egy amatőrök által rendezett tárlaton jelentkezett először Kulundzsics Andor és Vass Kálmán. A város vezetősége első megrendelésével Anastasije Bocarić dalmáciai festőt kereste meg.

A helybeli festők kiállítás-sorozatát a prágai diák, Balázs G. Árpád nyitotta meg 1921 januárjában. 1922-ben két magyarországi emigráns festő, Hódi Géza és Lenkei Jenő érkezett Szabadkára, és több éven át folytatott képzőművészeti tevékenységet. Ebben az évben Balázs G. Árpád bemutatta új grafikáit, ugyanakkor dadaista rendezvény mutatta az új iránti érdeklődést. Az 1923-as év jelentős eseménye volt, hogy Balázs G. Árpád, Hódi és Farkas kezdeményezésére a városban megalakult a Vajdasági Képzőművészek Egyesülete. Elnökének egy műpártoló ügyvédet, dr. Radoje Belićet választották meg. A nagy tervek közül, melyek között már akkor is szerepelt egy topolyai művésztelep létesítése, egy-egy szabadkai, újverbászi, kúlai, topolyai és apatini kiállítás megrendezése, 1924-ben csak egy becskereki tárlat valósult meg. Csincsák Elemér nem csatlakozott hozzájuk, többször is független csoport megszervezésével próbálkozott. Közben jelentősebb magyarországi művészcsoportok is átrándultak Vajdaságba, hogy műveiket értékesítsék.

Stipan Kopilović 1924-ben Topolyán véget vetett hányatott életének, Balázs G. Árpád első belgrádi kiruccanása nem járt sikerrel. Akik itt maradtak, festőiskolák szervezésével kísérleteztek, de Csincsák ebben is elkülönült. A két háború között csak Oláhnak sikerült viszonylag állandó, de szűk körű tanítványcsoportot biztosítania. 1925 jelentős képzőművészeti eseménye a Tavaszi Szalon szabadkai tárlata volt. Pallavicini, Tartaglia, J. Bijelić, Milunović és Šumanović is bemutatták műveiket. A helybeliek sem voltak tétlenek. A leégett színház újjáépítése javára rendezett kiállításon Oláh Sándor, Geréb Klára és Lenkei Jenő mellett magyarországi művészek alkotásai is bemutatásra kerültek. Csincsák, mint független, Perczel Margittal együtt Palicson rendezett tárlatot.

Ezekben az években két szoborral-emlékművel gazdagodott a város. Az 1912–18-as háborúban elesett hősök emlékművét a Tiszai Hadosztály előtti parkban avatták fel. Eredetileg olasz hadifoglyok faragták ki egy létre nem hozott emléktemető részére, 1927-ben pedig Predrag Pallavicini jelentős jugoszláv szobrász Jovan Nenadot ábrázoló márványszobrát leplezték le a Városháza és a színház közötti parkban. Időközben a visszatért Balázs G. Árpád jelentős, avantgarde jellegű képkiállítást rendezett a Népkörben. Nagy visszhangot keltett vele. Csincsák 1927-ben Jelena Čović társaságában mutatkozott be, ugyancsak a Népkörben. A nagy eseményt mégis a helybeli művészek nagyobb csoportjának két tárlata jelentette. Az egyiket a Belgrád Szálló nagytermében Balázs G. Árpád, Oláh Sándor, Lenkei Jenő, Sava Rajković és Geréb Klára, a másikat Bunyevác festők kiállítása címen Jelena Čović, Angela Mačković és Martin Džavić részvételével a Városháza előcsarnokában rendezték meg. Az elkülönülés bizonyos, nem művészeti jellegű vitára adott alkalmat.

A gazdasági válság éveiben pangás állt be Szabadka képzőművészeti életében, főleg vendégművészek jelentkeztek, a helybeliek pedig visszavonultan várták a jobb időket. Csincsák 1928-ban Bicskei Pétert és Müller Bélát gyűjti maga köré, de ez is rövid életű csoportosulás volt. Kara Mihály nagyváradi szobrász kiállítást rendezett a városban és jól járt, mert több évre szóló szobor- és síremlék-megrendeléshez jutott. A későbbi építkezéseknél is igényt tartottak szolgálataira. Apáti-Abrakovics, Ivo Auer és Kornelija Tomljenović is felbukkant a városban, dr. Jovan Milekić pedig megalakította Bácskai Képtárát. Eleinte csak a régi mesterek, Marodić, Češljar, Eisenhut stb. akotásai kaptak helyet, később az újabb nemzedék munkáit is besorolta gyűjteményébe. 1930-ban az orosz emigráns festők állították közszemlére műveiket, majd egy hadifestő, Vasa Ečkičević mutatta be munkáit a Városháza előcsarnokában. Nagy István magyarországi festő vajdasági bolyongásai során eljutott erre a vidékre is, hogy nagy tehetségre utaló szénrajzait és pasztelljeit értékesítse. Több szabadkai polgár birtokába került alkotásaiból. Kulundzsics Andor megrendezte első önálló kiállítását, Balázs G. Árpád pedig elkészítette nevezetes Ady-mappáját. Oláh serényen és visszavonultan dolgozott, főleg arcképeket festett. Egy ilyen megbízásból származó és bírósági perig menő bonyodalma évekig elhúzódott. Csincsák Elemér vándorbotot vett a kezébe, Balázs G. Árpád pedig letelepedett a sikerekkel kecsegtető fővárosban.

Jelentős mozzanat volt, hogy a letargiából ébredező Oláh elutazott az 1931-ben megnyílt becskereki művésztelepre és Farkas Béla társaságában szorgalmasan festett. E csoporthoz Csincsák is csatlakozott, Kulundzsics két egymásutáni tárlattal lepte meg a közönséget. Közben Balázs G. Árpád kiállítást rendezett a Polgári Kaszinóban. Az eddig háttérben maradt Dománszky Jenő szintén önálló tárlattal jelentkezett. A korszak nagy eseménye azonban a Bácskai Művészek 1932-ben megrendezett kiállítása volt, amelyet dr. Jovan Milekić védnöksége alatt szerveztek meg Szabadkán. Radonjićtól, Marodićtól és Češljartól kezdve az élő kortárs művészek munkáiba és két évszázad művészetébe nyújtott betekintést. A sajtó és a közönség elismeréssel fogadta a 40 alkotó mintegy 300 kiállított alkotását. E kiállítás eredményeként 1932 októberében megalakult a Bácskai Művészek Egyesülete, amely a régebben létrejött, de nem

tevékeny vajdasági egyesület helyébe lépett. Elnöknek ezúttal Jovan Milekićet, titkárnak Marko Horvackit választották meg.

1933-ban az új generáció feltűnésének a jegyében indult. Demeter Erzsébet Csincsák társaságában megrendezett tárlata után egy új név tűnt fel Szabadka képzőművészeti egén. Magyari Domokos, a Napló munkatársa felfedezte a „csillagos homlokú" őstehetséget, Hangya Andrást, akinek megjelenését szenzációként tálalta a sajtó. A kirakatokban megjelent képeiről a Napló főmunkatársa, Havas Károly is vezércikket írt. Ugyanaz év októberében megrendezte első kiállítását. Mecénások is jelentkeztek. Később a Rotary Klub szerény ösztöndíjával Belgrádban Dobrović tanítványaként folytathatta tanulmányait. Martin Džavić is önálló kiállítást rendezett, de a jóindulatú fogadtatás sem tudta leplezni bécsi tanulmányainak félbeszakadása folytán bekövetkezett megrekedését.

Oláh Sándor a Műcsarnok kiállítására küldte el a képeit, Farkas Béla Újvidéken, a Baranyi házaspár oltalma alatt küzdött puszta létéért. A Hangya indulásával jelezhető „új hullám" határozottabban kezd kialakulni. Almási Gábor amatőrök társaságában tűnt fel a szobraival, akárcsak Reszler Ilona. A Grimasz oldalain Erdei Sándor és Kovács-Sztrikó Zoltán bontogatta szárnyait. A művészeti publicisztikában is új nevek jelentkeztek: Lévay Endre, Csapó Sándor és a sokoldalú Kovács-Sztrikó Zoltán írásai jelezték az új időket. A fiatal amatőrök, Szilágyi László, Veréb Ilona és Csapó László festők, Tolnai László rajzoló és Almási Gábor Újvidéken, majd Szabadkán mutatták be újabb alkotásaikat; róluk Csapó Sándor emlékezett meg a Naplóban és később a fiatal tehetségek nagyszabású kiállításának szervezője lesz. Addig azonban csak egy figyelemre méltó esemény zajlott le a városban: 1936 augusztusában a Teréz-templom melletti parkban leleplezték Ivan Meštrović művét: Ante Evetović Miroljub mellszobrát. Az év végéig Hangya és Kulundzsics rendeztek önálló tárlatot, majd pangás és visszaesés jellemezte a város képzőművészeti életét. Az állóvíz nyugalmát a Belgrádban élő, de fiatalságának egy részét Szabadkán töltő festő, Miloš Babić 1937-ben megrendezett tárlata kavarta fel. Babić a Városháza előcsarnokában állította közszemlére jobbára nagyméretű kubista és konstruktivista alkotásait, csodálatot és megdöbbenést keltve az avantgárd művek iránt nem fogékony közönség és a megértőbb publicisták körében. Hangya 1938 elején mecénásának, a Rotary Klubnak tisztelgett egy kiállítással, bevételét jótékony célra fordították. Oláh és Dománszky Belgrád felé szeretne kitörni, de kísérletük nem járt sikerrel. A „régi gárda" csendes vegetálásra volt ítélve, csak az örökké aktív Balázs G. Árpád és a fiatalok mozgolódtak.

1938 októberében a Magyar Olvasókör nagytermében megnyílt a fiatal vajdasági tehetségek kiállítása. Ács József, Hangya András, Nagy Sándor és Boschán György, a belgrádi akadémia tanulói mellett Almási Gábor és Reszler Ilona szobrászok, Szilágyi László, Wanyek Tivadar és a fiatal B. Szabó György is jelen voltak alkotásaikkal. A résztvevők összetétele és a kiállított művek jellege a progresszív törekvéseket demonstrálta. Ez volt a második világháborút megelőző korszak utolsó fellángolása. Tervek még születtek, de megvalósításukra már nem kerülhetett sor.

Eljött 1941 áprilisa. A bevonult Horthy-szoldateszka egyik első „haditette"

Oláh Sándor műtermének a szétlövése volt. „Csetnikvadászat" ürügyén. Balázs G. Árpád Belgrádból Erdélybe költözött, Hangya és Erdei Budapestre távozott. Farkas Béla egy októberi estén a palicsi villamos sínein tántorgott ki az életből. Csincsák Elemér egy budapesti látogatása alkalmával bombatámadás áldozata lett... Mennyi tragédia sűrűsödött össze, de az élet mégsem állt meg. A múzsák, ha visszafogottan is, bizonyították jelenlétüket. A magukra maradt bácskai művészek egy csoportja Baranyi Károly kezdeményezésére, érdekvédelmi céllal megalakította a Délvidéki Szépmíves Céhet. Első kiállításukat már 1941 novemberében megrendezték Újvidéken, 14 festő és egy szobrász részvételével. 1942-ben ismét Újvidéken, majd Palicson rendeztek kiállítást, végül 1943-ban a Céh budapesti bemutatkozására is sor került. B. Szabó György a Kalangyában kétszer is beszámolt az eseményről. A Céh a szegedi bemutatkozás után lemorzsolódott.

A városi hatóságoknak is akadt néhány képzőművészeti tárgyú ügye, de ezek nem befolyásolták az alkotók egyre súlyosabb helyzetét. Az elmúlt időszak minden romlását számbavették, de újabb értékek birtokába már nem jutott Szabadka.

*

A háború és a három és fél évig tartó horthysta megszállás mély nyomokat hagyott a város életében. A megfogyatkozott, szétszóródott lakosság nehezen ocsúdott fel. Figyelme a szétzilált gazdasági és társadalmi élet újjászervezésére, legalábbis viszonylagos rendezésére irányult. Művészeti kérdéseknek alig szentelhette a figyelmét. A visszavonultan élő Oláh Sándor egyetlen festményén örökítette meg a háborús csapás rombolását. A háttérben romok, az előtérben áldozatok. De ott áll egy csecsemőjét karján tartó anya, az újjáéledés szimbóluma... Almási Gábor fából ácsolt, propaganda célokat szolgáló, nagyméretű kompozíciót állított fel a főtéren, Szilágyi László és Željko Kujundžić a háborút követően elsőként mutatták be munkáikat egy tárlaton. A Budapestről hazatért Hangya az újjáépítés szolgálatába állította tehetségét, majd a hatóságok támogatásával esti rajztanfolyamot kezdett. Ezzel tulajdonképen megindította a képzőművészeti élet újjáéledését. A tanítványok: munkások, értelmiségiek, diákok. Közülük később néhányan akadémián és főiskolán folytatják tanulmányaikat. A többiek mint amatőrök vesznek részt Szabadka képzőművészeti mozgalmában. A tanfolyam Hangya távozása után is folytatódott. 1948 februárjában gazdag anyagot felölelő tárlattal mutatkoztak be a tanítványok: Almási Gábor, Petrik Pál, Marko Vuković, Ivan Tikvicki, Vinkler Imre és Sáfrány Imre. Ugyanez a csoport némileg kibővített összetételben 1949-ben még két kiállítást rendezett a képzőművészeti alosztály keretében. 1950-ben is kiállított Kubát Józseffel, Tóth Károllyal, Gustav Matkovićtyal és Nick Ernővel egyetemben, majd 1951-ben Oláh Sándorral és Martin Džavićtyal együtt mutatták be munkáikat a palicsi Vigadó nagytermében. Abban az évben a képzőművészeti alosztály megkapta az egykori Munkáskamara épületét, s a legjobbak megfelelő műteremhez jutottak. Egy ideig amatőrök és hivatásosok még együttesen mutatkoztak be, de a különválás elkerülhetetlen volt. 1955-ben megtörtént a differenciálódás, és a képzőművészeti alosztály feloszlott.

Fél évszázadnak kellett elmúlnia, hogy Szabadkán 1948-ban végre megszülessen a határozat a Városi Múzeum megalapításáról, és ennek keretén belül a művészeti osztály galériája begyűjtéssel, felvásárlással és kiállításszervezéssel foglalkozzon. 1949 végén a Raichle-palotában lévő múzeum képtára már 231 műtárggyal rendelkezett. Ugyanabban az évben ismét megnyílt a Milekić-féle Bácskai Múzeum a képtárral, az intézmény azonban nem bizonyult hosszú életűnek: néhány év után a koncepció és az anyagiak hiányában megszűnt. A Városi Múzeum képtára viszont tevékenységének egyik eredményeként 1949-ben megrendezte a Szabadkán működő, vagy a városból elszármazott művészek első tárlatát. Boschán, Dejanović, Hangya, Jenovac, Kern, Ivanyos festők, valamint Almási Gábor és Ana Bešlić szobrászok mutatták be alkotásaikat. A kiállított anyag színvonala ezúttal az új intézmény rangját is hivatott volt képviselni. Ilyen szellemben rendezte meg a képtár második tárlatát 1950-ben, ezen már Jelena Čović festőművésznő is részt vett. Több egyéni és csoportos tárlatszervezés után a palicsi Magyar Ünnepi Játékok alkalmával összehozott kiállítás részére kicsinek bizonyult a képtár helyisége, ezért a képzőművészeti manifesztációt a Vigadó nagytermében tartották meg. Később, amikor a múzeum a Városházába költözött, a város első képzett műtörténészének, Bela Durancinak a vezetésével a Vajdasági Magyar Képtár megszervezését szorgalmazta. Nem sok sikerrel.

Szabadka egy ideig megfelelő kiállítóterem nélkül maradt. A Városi Népbizottság ezért 1954-ben a Kidrič utca végén megnyitotta a Városi Kiállítási Csarnokot. Belgrádban élő művészek, Ana Bešlić szobrásznő és Boschán György festőművész voltak az első kiállítók. 1955-ben Gustav Matković, a tanulmányait megszakító Bijelić-növendék mutatkozott be itt, utána Mihajlo Dejanović rendezte meg újabb műveinek tárlatát. Őt a legnyugtalanabb szabadkai festőtehetség, Sáfrány Imre követte. Háromhónapos párizsi tartózkodásának eredményét prezentálta. Utána egy merőben ellentétes festő-egyéniség, a Belgrádban élő Tomislav Šebeković állította ki festményeit. Két nemhivatásos festő, Marko Vuković és Ivan Tikvicki bemutatkozása után négy hivatásos: Petrik, Vinkler, Sáfrány és Dejanović tárlatával zárult az őszi évad. 1956-ban Milan Besarabić szobrász és tanítványa, Kalmár Ferenc, majd Tóth Magdolna nyitották meg az év képzőművészeti eseményeinek sorát. Ebben az évben az Újvidéken élő Ács József festményeit és B. Szabó György cizellált grafikáit is láthatta a közönség. Még négy újvidéki művész, Soldatović szobrász, Graovac, Nikolajević és B. Petrović festők kiállításai gazdagították az évadot, majd 20 év után ismét kiállítja régi és új alkotásait a belgrádi Miloš Babić a Várási Kiállítási Csarnokban. A recenzensi feladatot is vállaló helybeli kollégák azonban kedvezőtlen fogadtatásban részesítették. Utána két kritikus-kolléga, Vinkler és Dejanović jelentkezett tárlattal. Az év végén a Topolyai Művésztelep kiállítása nyújtott élményt a látogatóknak. 1957-ből említésre méltó a hazatért Balázs G. Árpád 70 munkájának bemutatása. Kalmár Ferenc kis figuráinak kiállítása után Milivoj Nikolejević kapott lehetőséget új irányzatú képeinek prezentálására. Ebben az évben Moša Pijade 40 festményét is láthatták az érdeklődők, utána Togyerás József alkotásai kaptak helyet a Városi Kiállítási Csarnokban. Az 1958-as év a vajdasági művésztelepek működésének jegyében

kezdődött, majd ismét Balázs G. Árpád jelentkezett, Sáfrány recenziója szerint „csalódást okozó művekkel". Az 1959-es évad jelentősebb eseményei közé tartozott Almási Gábor és Petrik Pál közös tárlata. Két belgrádi festő, Ilić és Sotirov előtt is megnyílt a lehetőség a bemutatkozásra. A Topolyai Művésztelep rendszeressé vált kiállításán Milan Konjović munkái jelentették az igazi élményt. A köztársaság napi, ugyancsak hagyományossá vált tárlaton kilenc helybeli művész alkotása kapott helyet. A Városi Kiállítási Csarnok 1960-ban már 13 kiállítást szervezett, közülük Milan Konjović Emberek című kiállítása és a Zentai Művésztelep tárlata emelkedett ki. Aleksandar Luković különleges tárlatnyitása szintén nagy visszhangra talált a kritikusok körében.

Az 1961-es évet kiállítás-túltengés és a modern irányzatok előretörése jellemezte. A majd 20 tárlatot Benes József Zentán élő festő Oszlás című kiállítása vezette be, majd Petar Mojak, B. Szabó György és Ács József bemutatkozása jelezte az új irányzatok érvényesülését. Kevés kivétellel az őket követő kiállítók is vendégművészek: az őszi idényt pl. M. Radonjić és B. Brankov tárlata nyitja meg. Ebben az évadban Balázs G. Árpád is megrendezi önálló retrospektív kiállítását, a helybeliek zöme – festők és szobrászok – kollektív tárlatokon lép közönség elé. Az év eseménye Farkas Béla összegyűjtött műveinek a kiállítása volt. A tragikus sorsú festőnek életében egyszer sem volt önálló tárlata. Ebben a túlzsúfolt évben tartották meg a visszavonult és beteges Oláh Sándor retrospektív kiállítását is, az évadot pedig a Topolyai Művésztelep résztvevőinek a bemutatkozása zárta. 1961-ben a kovačicai naiv festők és Almási Gábor szobrász tárlata volt esemény, majd néhány vendégművész után Jovan Dević és Szilágyi Gábor önálló kiállításon mutatta be újabb munkáját. A Topolyi Művésztelep ezúttal sem maradt ki a kiállítások sorából, és újabb vendégművészek kapnak helyet a Városi Kiállítási Csarnokban.

*

1962 nagy eseménye a Palicsi Képzőművészeti Találkozó létrehozása volt, azzal a céllal, hogy figyelemmel kísérje a művésztelepek munkáját és dokumentációs központot létesítsen. A Raichle-palotában otthont kapott Képzőművészeti Találkozó 1967-ig a palicsi Vigadóban tartotta kedvezően fogadott tárlatait. Az intézmény 1964-ben megszervezte az ország grafikusművészeinek első szimpóziumát, 1965-ben pedig Kommuna és művészet címmel rendezett országos tanácskozást. 1966-ban a grafikusok és a szobrászok munkái kerültek a Vigadó nagytermébe, ugyanakkor a művészettörténészek országos tanácskozásra gyűltek össze. 1967-ben a festők jutottak szóhoz. 1968-tól a Raichle-palota termeiben új lendületet vett a már-már hanyatló palicsi kiállítás-sorozat. Az első jelentős eseményt ismét a grafikusok és a szobrászok bemutatkozása jelentette. Míg 1967-ig ez a két művészeti ágazat nyújtotta a legmaradandóbb élményt, 1968-tól a Kerámia Trienálék anyaga került előtérbe. A tárgyalt időszakig tizenegy találkozó volt, amelyek a képzőművészeti anyag bemutatásán túl időszerű elméleti és gyakorlati kérdések megvitatásához járultak hozzá.

*

A Képzőművészeti Találkozó alapításának évében, még 1962-ben átvette a Városi Kiállítási Csarnok vezetését és helyiségében Téli Szalon elnevezéssel 1972-ig 180 kiállítást rendezett. A tárlatok zöme az első évben Ankica Oprešnik újvidéki festőnő kiállításával indult, őt három vendégművész követte. Ez az év más szempontból is emlékezetes: Oláh Sándor megkapta a város Októberi díját. A következő évben 17 alkalommal nyitotta meg kapuját az intézmény az amatőr és hivatásos festők, egyéni és csoportok tárlata előtt. Ezek közül Ana Bešlić szobrásznő önálló tárlata, a szabadkai művészcsoport májusi kiállítása és a kishegyesi Kerámia Művésztelep tagjainak a bemutatkozása magaslott ki. 1964-ben 23 kiállítás volt a városban, zömmel a Téli Szalon keretében. Közülük Karel Zelenko szlovén grafikus alkotásait, Nadežda Petrović képeit és a modern szerb festészetet bemutató tárlat érdemelt nagyobb figyelmet. Esemény volt még Hangya András önálló kiállítása a Téli Szalonban. Ezúttal Hangya kapta a város Októberi díját. Említésre méltó, hogy Sáfrány Imrén kívül ezekben az években főleg Bela Duranci művészettörténész írásai regisztrálták és elemezték alaposabban, elmélyülten és szélesebb vonatkozásban a város képzőművészeti életét. Duranci szerint az 1965-ös év minden „rekordot" megdöntött. A Téli Szalonon kívül minden rendelkezésre álló teremben kiállítást tartottak. Jelentős volt a szlovén képzőművészek tárlata és Tomislav Šebeković újabb bemutatkozása. A szabadkai csoport és a Topolyai Művésztelep résztvevőinek megjelenése is említésre méltó. 1966-ban már bizonyos tervszerűség tapasztalható a kiállítások megszervezésében, de a 20 tárlatot a recenzensek és a művészek egyaránt túlzottnak tartották. Az évad eseményét egy régi mester, Nikola Aleksić bánáti portréinak kiállítása, valamint Beta Vukanović 1877-ben született belgrádi festőnő műveinek a bemutatása jelentette. Figyelemre méltó volt a Hódmezővásárhelyi Művésztelep résztvevőinek a tárlata is. Szomorú emléket idéz a szabadkaiak májusi seregszemléje: Almási Gábor remek Oláh-portréjára gyászszalag került. A számos esemény közül megemlítjük, hogy megrendezték a Magyar Olvasóköri Tárlat egykori, 1938-as kiállítóinak ezúttal hivatásosokra szűkített újabb összejövetelét is. 1967 Đorđe Andrejević Kun grafikáinak és a csehszlovák plakátművészet bemutatásának a jegyében indult, majd a szerb realisták, Krstić, Predić és Jovanović művei kerültek a közönség elé. A Városi Múzeum Bajmokra vitte Stipan Kopilović és Gyelmis Lukács 20 festményét. Érdekes színfoltot jelentett Torok Sándor önálló tárlata, 34 imaginárius tájképét függesztették ki a Téli Szalon falára. Ez az év tragikus eseményt hozott: lelki gyötrelmeiből a halálba menekült Vinkler Imre, a költőlelkű festőművész. 1968 a képzőművészet átszervezésének éve. A Téli Szalon ennek ellenére mozgalmas volt: az év 21 tárlatából tizenhetet itt rendezett a Képzőművészeti Találkozó. Jelentősebbek a Zentai Művésztelep A Tisza mint inspiráció című kiállítása, a Csincsák Elemér műveiből összeállított tárlat, a Vela Luka-i Művésztelep résztvevői szélesebb horizontot feltáró alkotásaiból válogatott anyag stb. Novemberben A Vinkler Imre emlékkiállítás nyújtott élményt. 1969-ben megoszlott a kiállítások színhelye: de még így is a Téli Szalon járt az élen. A szabadkaiak közül Petrik Pál és Sáfrány Imre festő kapott alkalmat önálló bemutatkozásra, a meghívottak közül pedig Aleksandar Luković jelentkezett ismét a cirkusz életét szimbolizáló alkotásokkal. Az év legtömegesebb

kiállítását Képzőművészeti alkotások 1969 címmel rendezték meg. Pechán József festményeinek nagyjelentőségű tárlata és Gyelmis Lukács újabb önálló kiállítása a Városházán levő Múzeum képtárában kapott helyet.

A Téli Szalon funkciója 1970-ben megszűnt. A Képzőművészeti Találkozó az átrendezett Raichle-palotában magasabb szinten láthatja el a feladatot. Jelentősebb manifesztációk közé tartozott a Mediala néven ismert belgrádi csoport kiállítása, Zoran Petrović, Wanyek Tivadar, majd a Baranyi házaspár önálló tárlata. Őket az écskai, topolyai és zentai művésztelepek anyagát bemutató kiállítások követték. 1971-ben Torok Sándor tárlata nyitotta meg az évadot, majd Sáfrány Imre párizsi élményanyagából állított ki kollekciót. Néhány meghívott vendégművész után Mihajlo Dejanović Vajdaság szántóföldjei ihlette alkotásait mutatta be a Képzőművészeti Találkozó szalonjában, azután a még mindig tevékeny Balázs G. Árpád virágcsendéletei díszítették az intézmény falát. Szilágyi Gábor önálló tárlattal bizonyította, hogy érett művész. Az 1972-ben is a Képzőművészeti Találkozó volt a város képzőművészeti életének legjelentősebb színhelye. Milan Poznovija és Razija Vila művészházaspár állította ki merőben ellentétes irányzatú festményeit, illetve grafikai munkáit. Tomislav Šebeković is elhozza a Képzőművészeti Találkozó szalonjába sajátos hangulatú festményeit. Az őszi idényt Jovan Dević tárlata nyitotta meg, majd Ács József vásznait tekinthette meg Szabadka tárlatlátogató közönsége. Az év folyamán a Képzőművészeti Találkozón kívül is számos képzőművészeti rendezvényt tartottak, a befejezést azonban az intézmény 10 éves fennállásának évfordulójára rendezett XI. jubileumi kiállítás jelentette. Az 1972-es évi Forum-díjat szabadkai festő, Torok Sándor kapta. Az 1973-ba átnyúló idényben Boschán Györgynek nyílt alkalma önálló tárlat megrendezésére. A külföldről visszatért Almási Gábor szobrászművész 35 alkotásának bemutatása volt még figyelemre méltó esemény.

*

A 1962-ben megalakult Stil műkereskedés 1964-ben a Képzőművészeti Találkozóhoz került. A Képzőművészeti Találkozó kezdeményezésére megalapították a Grožnjani Művésztelepet, ahol az alkotók azóta is dolgozhatnak, pihenhetnek és elárusítással egybekötött kiállításokat rendezhetnek. Kialakult a város képzőművészeti életének két megbízható pillére, a Városi Múzeum képtára és a Képzőművészeti Találkozó.

*

A város és a tartomány létesítette és támogatta intézmények mindenekelőtt a hivatásos képzőművészeknek nyújtottak lehetőséget az érvényesülésre. A mindig szorgalmas és tiszteletre méltó munkát végző amatőr csoportosulások ezért támogatók biztosításával igyekeztek kifejezésre jutni. Mivel a képzőművészeti alosztály 1957–58-ban megszűnt, a hivatásos művészek Szerbia, majd Vajdaság Képzőművészeti Egyesületébe tömörültek, az amatőrök többsége pedig a Veljko Vlahović Munkásegyetem képzőművészeti klubjába, ahol képzett művé-

szek irányításával dolgozhattak. A csoport életképesnek bizonyult és tömeges volt, erről számos kiállításon győződhettünk meg. A klub néhány tagja 1960-ban felvette a kapcsolatot a tavankúti naiv festőkkel és szalmaszövő asszonyokkal, akik később sikeres önálló tevékenységet fejtettek ki, mégpedig a Matija Gubec Művelődési Egyesület keretében. A Csurgó Ifjúsági Művésztelep 1965-ben létesült az Ifjúsági Tribünön belül. Torok Sándor és Boros György vezetésével a tehetséges autodidakták színvonalas csoportjává fejlődött és 1970-ben Forum-díjban részesültek. Támogatás és fedél nélkül maradtak mégis, és szétszéledtek. 1972-ben Žarko Rafajlović kezdeményezésére megalakult az Expresszionisták (később Függetlenek) csoportja. A fiatalok mellett Kubát József, Tóth Károly és Szilágyi László ismert amatőr festők csatlakoztak hozzájuk. Több sikeres bemutatkozásuk volt, ennek ellenére támogatás hiányában a csurgóiak sorsára jutottak. Az Ifjúsági Tribünön belül bontakozott ki a legmodernebb irányzatokat kísérni igyekvő Bosch+Bosch csoport. Slavko Matković gyakorlati, Szombathy Bálint pedig elméleti irányítója volt. A heterogén csoport képzőművészeti munkája később háttérbe szorult, tagjai szétváltak. A számos, többségében szétesett amatőr csoport számára a felszabadulás utáni kedvező légkör adta meg az impulzust, mint ahogy a társadalmi életben és szervezeti formákban végbement változások okozták a későbbi széthullásukat. A jelenség történelmi jelentőségű és megismételhetetlen.

*

A történelem szeszélye folytán Szabadkán csak szakrális jellegű emlékművek álltak. Az 1912–18-as háború emlékművét bombatalálat érte, a Jovan Nenad szobrot még 1941-ben, megrongálódása után eltávolították a helyéről. Az első, különösebb művészi értékkel nem rendelkező emlékmű-obeliszket a pravoszláv temetőben állították fel a város környékén elesett 300 szovjet katona tiszteletére. 1946-ban a Városi Népbizottság pályázatot hirdetett a fasizmus áldozatai emlékművének tervezésére. Megvalósulására több évig kellett várni. Csak 1952 októberében leplezték le a Toma Roksandić műhelyében készült alkotást. Ana Bešlić szobrát, az Anya és gyermekét, ezt a felszabadulási emlékművet Sándorban avatták fel 1955-ben. Ez a szobrásznő készítette el 1961-ben a Palicsi-tó partján felállított Szárnyak című alkotást. Ebben az évben helyezték el a Városháza főbejáratánál Matko Vuković, Lazar Nešić és Kizur István szabadkai forradalmárok bronzba öntött mellszobrát, Mire Sandić, Ana Bešlić és Olga Jančić alkotását. Később ezeket a társadalmi szervezetek székháza elé helyezték át. A szobor- és emlékmű-állítás mozgalmának lendületet adott a szoborpark létesítése, a Egészségvédelmi Intézet előtt: 1965-ben indult dr. Licht Antalnak, az intézet igazgatójának a kezdeményezésére. A mellszobrok többsége külföldi ajándék, de Oto Logo és Weil Erzsébet is készített néhányat. Jelentős szoborral gazdagodott a város 1967-ben, amikor az 1941-es kivégzések színhelyén leleplezték Glid Nándor Akasztottak balladája című szoborkompozícióját. 1969-ben Almási Gábor elkészítette Csáth Géza mellszobrát, melyet a Szabadság téri parkban állítottak fel, az Életjel szerkesztőségének kezdeményezésére. Almási készítette a Zeneiskola koncerttermében elhelyezett

szobrokat is, továbbá az iskolák névadóinak, Zmaj Jovan Jovanovićnak, Lazar Nešićnek, Kizur Istvánnak és Vladimir Nazornak a mellszobrát. 1971-ben az Ivan Meštrović által mintázott Ambrozije Šarčevićet ábrázoló mellszoborral gazdagodott a város. A Vladimir Nazor utcában felállított szobrot később 1985. október 3-án a Lenin parkba helyezték át. Az utóbbi években Oto Logo, Glid Nándor, Almási Gábor és Savo Halugin a város területén, a Baranyi házaspár Palicson felállított szobrai gazdagították Szabadka szoborállományát. Kalmár Ferenc Dušanovón és Tavankúton, Ana Bešlić Bajmokon (Szabadság lángja), Weil Erzsébet Csantavéren és Novi Žedniken (dr. Bikar szobra), Sava Halugin Nagyfényen (emlékmű) járult hozzá a szobrok gyarapodásához. A város és környéke „szoborszegénysége" tehát mérséklődött, ami nem jelenti azt, hogy Szabadkának még nincs törleszteni valója. Például Marodić, Oláh és Farkas emlékének ezután kellene ilyen formában is adóznia.

*

Az egykori szabadkai paloták építői ugyancsak igénybe vették a művészek és művész-mesteremberek dekorációs szolgáltatásait. Manapság a külső dekorációk felújítása folyamatosnak mondható. A belső díszítések, elsősorban a lépcsőházak és kapualjak freskói azonban pusztulásra vannak ítélve. Nagy részük már nem létezik. A felszabadulás utáni építkezés idején nem volt lehetőség a modern művészi dekorációk, az úgynevezett szintézis-művészet igénybevételére. Az úttörő vállalkozás a Pannónia nyomda épületének mozaikkal való díszítésével (G. Matković munkája) 1957-ben következett be. A Járási Népbizottság 1961-ben hozott egyik határozata szerint egyetlen jelentősebb épület sem kivitelezhető a képzőművészek közreműködése nélkül. Ennek ellenére a márványtól fénylő középületeknél mellőzték a művészek közreműködését. Ács József 1962-ben a Műszaki Iskola előcsarnokát és az új lakóház lépcsőházát, majd a Pátria Szálló bejáratát díszítette különböző technikával kivitelezett alkotásokkal. Jovan Dević 1962-ben a Kereskedelmi Kamara nagytermében, a Közgazdasági Intézetben és az Integral Építővállalat Irodaházában végzett díszítőmunkát. Miloš Bajić és Dragoslav Jovanović SIP alkotásai a Pátria kávéház helyiségének a falain találhatók meg, a szállodába Karel Zelenko vitrázsait helyezték el. A helybeli keramikus művészek is szóhoz jutnak: Togyerás József a Peščara Központjában, a Centar Áruházban és az Integralban, Ivan Jandrić a Veljko Vlahović Munkásegyetem előcsarnokában, Kalmár Magdolna pedig a Gerontológiai Központ közös helyiségében helyezhette el sikerült kompozícióját. Az említett munkák egy része a könyvben felölelt korszak utáni években keletkezett.

*

A könyvben jelentős helyet kaptak a Szabadkán született, az itt letelepedett képzőművészek függetlenül attól, hogy régebben működtek. Ezek élet- és pályarajzi adatai azonban nem teljesek. Szó esik azokról a művészekről is, akik erről a vidékről más tájakra kerültek. Említést teszünk a nemhivatásos alkotók-

ról, valamint azokról a fiatalokról, akik tevékenységüket 1973 után kezdték és akiktől a város képzőművészetének a jövője függ.

Rezime

Likovna umetnost u Subotici – Istorijski pregled

Kratak prikaz likovnih pojava u Subotici kroz vekove obuhvata period koji počinje mlađim kamenim dobom, a temelji se na predmetima relativne umetničke vrednosti iskopanim na tlu grada i okoline. Prikaz se završava stanjem i događajima u 1973. godini, što ne znači da je umetnička delatnost bila u ovom dugom periodu kontinualna. Samo naselje se oformilo tek u XIV veku, a može se pretpostaviti da su u utvrđenom dvorcu, kao i u crkvama nalazile umetničke tvorevine; međutim, tokom turskih najezdi one su uništene i svaki trag im je satrt.

Najstarija umetnička dela sakralnog karaktera nalaze se danas u Franjevačkom samostanu i ostalim crkvama grada a datiraju s kraja XVII i početka XVIII veka. Prvi crtež građanskog karaktera predstavlja slika logora Eugena Savojskog u okolini Subotice, a nastala je 1697. godine. Prvi portreti građanskih lica nastaju tek početkom devetnaestog veka, a naslikali su ih tada veoma poznati majstori po narudžbi bogatih i istaknutih porodica grada i okoline. 1825. godine je osnovana i škola crtanja za buduće zanatlije i ostalu mladež, a delovala je pune četiri decenije.

Prvi poznati i obrazovani slikar rođen u gradu bio je Aksentije Marodić (1840–1909), a prvu umetničku izložbu priredio je slikar subotičkog porekla Kalman Mešterhazi 1881. godine.

Pred kraj XIX veka u gradu se često pojavljuju gostujući umetnici dobrog glasa, koji u najviše slučajeva izrađuju naručene portrete uglednih građana. Istovremeno grad Subotica ispoljava ulogu pokrovitelja umetničkih talenata, i najveći je poručilac umetničkih dela. U poslednjoj četvrtini devetnaestog stoleća u gradu se razvija živa građevinska delatnost, pa brojni umetnici-zanatlije (slikari i vajari) učestvuju u izradi spoljne i unutrašnje dekoracije novih palata.

Organizovana i stalna umetnička delatnost u gradu odvija se tek od početka XX veka. Ta akvtivnost se nastavlja čak i pod uslovima prvog svetskog rata, dok posle kraćeg zastoja u kraljevini Jugoslaviji ta aktivost dobija još većeg maha pojavom nove generacije umetnika.

Međutim, pravi uspon i omasovljavanje likovne delatnosti u gradu nastaje tek posle oslobođenja, kada se pored žive izlagačke delatnosti formiraju i ustanove koji okupljaju stvaraoce i organizuju umetnički život. U tom periodu se formiraju i razne grupe neprofesionalnih stvaralaca, te se postavljaju i brojni spomenici i vajarski radovi na javnim mestima. Te delatnosti se nastavljaju i nakon obuhvaćenog perioda, dakle i posle 1973. godine.

Summary

Fine Arts in Subotica – Historical review

The short review of fine arts phenomena in Subotica through centuries comprises a period which begins with the neolithic age and is based on objects of relative artistic value being excavated on the territory of the town and its surroundings. The review ends with the state and events in 1973, but it does not mean that the artistic activity has been continuous in this long period. The settlement itself was established only in the 14th century and it can be supposed that the works of art were placed in the fortified castle and churches as well; however, during the Turkish invasions they were destroyed and every trace of them disappeared.

The oldest works of art of sacral character are to be found in the Franciscan monastery and other churches of the town and they date from the end of the 17th and the beginning of the 18th century. The first drawing of civil character represents the picture of Eugen Savoyen's camp in the surroundings of Subotica, created in 1697. The first portraits of civil persons appear at the beginning of the 19th century; they were painted by well-known masters of that time according to the orders of rich and famous families of the town and its surroundings. In 1825 a school of design for the future artisans and other young people was also established and it has worked for four decades.

The first famous and educated painter, born in the town, was Aksentije Marodić (1840–1909) and the first artistic exhibition was arranged in 1881 by the painter Kálmán Mesterházi by origin from Subotica.

About the end of the 19th century guest artists of good reputation appear often in the town, painting mostly ordered portraits of respectable citizens. At the same time, Subotica plays the role of a patron of talented people and it is the greatest orderer of works of art. In the last quarter of the 19th century intense construction activities developed in the town and numerous artists-artisans (painters and sculptors) participate in creating the exterior and interior decorations of new palaces.

An organized and permanent artistic activity is being developed in the town only from the beginning of the 20th century. This activity is being continued even under the conditions of the first World War and after a shorter stagnation it flourishes all the more by the appearance of new generations of artists.

However, the real rise and popularization of fine art activities in the town begins only after liberation, when in addition to intense exhibiting activities also institutions are established, recruiting the creators and organizing artistic life. Various groups of unprofessional creators are formed in that period as well and innumerous momuments and sculptural works are erected in public places. These activities have continued also after the described period i.e. after 1973, too.